

Recensies

ALGEMEEN

Th. Spek, *Het Drentse esdorpenlandschap. Een historisch-geografische studie* (Dissertatie Wageningen 2004; Utrecht: Matrijs, Assen: Stichting het Drentse landschap, 2004, (twee banden) 1100 blz., € 119,95, ISBN 90 5345 254 0).

Velen zullen zich uit hun middelbare schooltijd nog wel het beeld van het Drentse esdorp herinneren: een brinkdorp, omgeven door een aantal dorpsakkers ('essen') en weidegronden en dat alles temidden van onafzienbare heidevelden. Het verhaal dat erbij verteld werd, was dat van het 'esdorpsysteem'. In dat systeem werden de essen doorlopend voor de teelt van rogge gebruikt, wat op de arme zandgronden slechts mogelijk was door de rest van het dorpsgebied in te zetten voor de levering van mest. De enorme heidevelden leverden voedsel voor grote aantallen schapen, die hun mest 's nachts in de potstal deponeerden, waarna die mest werd vermengd met op de heide gestoken plaggen en vervolgens op het bouwland gedeponeerd. Dit esdorpmodel is ontwikkeld aan het eind van de negentiende eeuw door drie Drentse onderzoekers: de geografen Hendrik Blink (1852-1931) en Roelof Schuiling (1854-1936) en de keuterboer en schrijver Harm Tiesing (1853-1936). Hun model van een zelfvoorzienende statische maatschappij was zo aansprekend dat het sindsdien vrijwel onuitroeibaar is gebleken.

Een geograaf van de volgende generatie, de Groningse H. J. Keuning, stelde kaarten van Nederlandse landschappen samen waarin dat statische Drentse model de norm werd. In zijn kaart van 'landelijke nederzettingvormen' in de *Atlas van Nederland* (1964) toetste Keuning alle Nederlandse landschappen aan de Drentse situatie en gaf de mate waarin ze daarvan afweken weer. Het impliciete uitgangspunt van al die studies is, dat het Drentse landschap in hoge mate stabiel, zelfs tijdloos, was. Waar andere gebieden de sporen dragen van eeuwenlange ontwikkelingen, zou het Drentse landschap nog vrijwel geheel een middeleeuwse situatie weergeven.

Pas in de jaren tachtig begon de afbraak van het traditionele model van de nederzettingsgeschiedenis van de Nederlandse zandgronden. De eerste klap werd uitgedeeld door de archeologen, die aantoonde dat grote aantallen nederzettingen in de Noord-Brabantse Kempen in de twaalfde en dertiende eeuw verplaatst waren. In dezelfde tijd bleek dat het Drentse dorp Peelo in de loop van de laatste paar duizend jaar met grote regelmaat verplaatst was.

Een volgende aanslag op het traditionele beeld was het proefschrift van de Wageningse landbouwhistoricus Jan Bieleman, *Boeren op het Drentse zand, 1600-1910* (Wageningen, 1987). Bieleman toonde aan dat de landbouwgeschiedenis van Drenthe na 1600 uitermate dynamisch was. Het landbouwsysteem, waarbij de grote schaapskudden vooral werden gehouden om mest te leveren voor het bouwland, bleek bijvoorbeeld pas in de zeventiende eeuw tot ontwikkeling te zijn gekomen. Drenthe bleek geen gebied zonder ontwikkelingen, maar een gebied met eigen ontwikkelingen. Voor de periode vóór 1600 nam Bieleman echter nog altijd een grote stabiliteit aan.

Het proefschrift waarop Theo Spek in Wageningen promoveerde, levert nu ook voor de Middeleeuwen en zelfs voor de prehistorie een nieuw beeld op. Het is een zeer bijzonder proefschrift geworden, dat in weinig lijkt op de proefschriften die de huidige universitaire onderzoekscultuur in grote aantallen afscheidt. In de laatste is het gebruikelijk om een onderzoeksvraag steeds verder te beperken tot er een onderzoeksoptiek ligt die door een gemiddeld begaafde promovendus in vier jaar tot een aantal artikelen kan worden uitgewerkt.

Het proefschrift van Spek daarentegen verraadt een bijna onbegrensde nieuwsgierigheid en de wil om licht te brengen in de zeer complexe problematiek van de ontstaansgeschiedenis van het Drentse esdorpenlandschap. Daartoe is een interdisciplinaire aanpak gewenst, waarin historische gegevens, zoals oude kaarten, middeleeuwse oorkonden, goorspraken en andere historische bronnen, worden gecombineerd met gegevens over het natuurlijke landschap (bodem, oorspronkelijke vegetatie), met de studie van plaats- en veldnamen en met een grote hoeveelheid veldwerk. De auteur geeft er blijk van al deze vakgebieden actief te beheersen.

Het resultaat is een zeer omvangrijk werk van twee tekstbanden, samen 1100 bladzijden, en een losse kaartbijlage. De tekstbanden zijn verdeeld in zeven delen, waarvan de meeste ook afzonderlijk wel als proefschrift zouden zijn geaccepteerd. Die delen behandelen uiteenlopende onderwerpen. Over ieder onderwerp weet de auteur nieuwe gegevens aan te dragen. De opbouw leidt wel tot enige verbrokkeling; samen geven de delen zo'n compleet beeld van de Drentse landschapsgeschiedenis dat er mijns inziens met weinig extra moeite een lopend verhaal van had kunnen worden gemaakt.

Het eerste deel, over de beeldvorming van Drenthe, maakt duidelijk dat Drenthe al in de zeventiende eeuw werd bezocht door historisch geïnteresseerden, die onder meer grote belangstelling hadden voor de hunebedden. Toen al ontstond de mythe van het tijdloze landschap. Het esdorpenlandschap werd vooral ontdekt door schilders van de Haagse School die, zoals elders, probeerden vast te leggen wat ze zagen verdwijnen. Deel 2 behandelt de voorgeschiedenis van de steentijd tot in de vroege Middeleeuwen, met als belangrijkste conclusie een verschuiving van bewoning en cultuurland in de vroege ijzertijd. De arme, maar makkelijk te bewerken zandgronden waren toen al zover gedegraded, dat de bevolking geleidelijk zijn akkers verplaatste naar de vruchtbaarder, maar dicht beboste en moeilijk bewerkbare keileemgronden. De zandgronden bleven nadien extensief in gebruik tot ver in de negentiende eeuw en hebben juist daardoor zo'n rijkdom aan prehistorische objecten. Het derde deel beschrijft de wordingsgeschiedenis van het esdorpenlandschap in vier voorbeeldstudies naar de dorpen Balloo, Gasselte, Valthe en Ansen. Het meest vernieuwende is de grote rol die middeleeuws grootgrondbezit, waaronder bisschoppelijke domeinen, heeft gespeeld in de ontwikkeling van een deel van de Drentse dorpen. Overigens blijkt ieder dorp een eigen ontwikkeling te hebben doorgemaakt, wat generalisaties maar tot op zekere hoogte mogelijk maakt. Deel 4 behandelt de landbouwgeschiedenis tot 1600 en rekent verder af met de mythe van het autarkische Drenthe. De Drentse landbouw toont al in de Middeleeuwen grote parallellen met die in andere gebieden in Noordwest-Europa, wat wijst op een mate van regionale verwevenheid. Deel 5 gaat vervolgens nader in op de essen, de visueel open akkergebieden, die in grote delen van Europa voorkomen of althans voorkwamen. Het onderzoek naar de

Drentse essen wordt dan ook terecht geplaatst tegen de achtergrond van het internationale onderzoek naar deze *open fields*, die overigens lang niet altijd zo open zijn geweest als de vakterm suggereert. Lange tijd is het beeld van de essen bepaald geweest door grote aantallen heggen en (tijdelijke) omheiningen. Deel 6 behandelt de plaggenbodems, een thema waar de laatste jaren veel discussie over is. Het oude beeld van een geleidelijke ophoging (één centimeter per eeuw is vaak als vuistregel gebruikt) is door eerdere publicaties van Spek al onderuit gehaald. In Drenthe leidde pas de zeventiende-eeuwse intensivering van de landbouw tot een versnelde ophoging van de essen met mest waarin plaggen waren verwerkt. Tenslotte biedt deel 7 een synthese, waarin alle lijnen worden samengebracht. Het Drentse landschap blijkt zowel ouder als jonger dan meestal werd aangenomen. Ouder, bijvoorbeeld door de continuïteit van het open landschap sinds de late prehistorie. Tegelijk hebben de grote heidevelden lange tijd een veel gevarieerder aanblik geboden dan de ‘grote stille heide’ van de negentiende-eeuwse beschrijvingen. De uniformiteit van die heide was het gevolg van een korte periode van zeer intensief gebruik van die heide. Op dat punt is het Drentse landschap jonger dan meestal gedacht.

De gegevens over de heide illustreren de toepasbaarheid van het boek voor het natuur- en landschapsbeleid. De Stichting Het Drentse Landschap, die de prachtige uitgave van het boek door een forse financiële bijdrage mede mogelijk maakte, kan dan ook zeer gelukkig zijn met het resultaat. Intussen is al duidelijk geworden dat de studie van Theo Spek ook nieuwe impulsen heeft gegeven aan het lokale historische onderzoek. Bijna vijftien jaar werk heeft geresulteerd in een proefschrift dat nog decennialang de standaard zal zijn voor onze kennis van het Drentse landschap.

Hans Renes

J. J. B. Kuipers, R. J. Swiers, *Het verhaal van Zeeland* (Hilversum: Verloren, 2005, 310 blz., € 25,-, ISBN 90 6550 843 0).

Toeval of niet, maar vrijwel gelijktijdig met de eerste serieuze pogingen om eindelijk ook in Zeeland tot een integrale provinciale geschiedschrijving te komen, verscheen *Het verhaal van Zeeland*, een nadrukkelijk als persoonlijk ‘verhaal’ gepresenteerde samenvatting van de Zeeuwse geschiedenis. De opzet die het schrijversduo Kuipers en Swiers daarvoor volgde, lijkt op die van het in 1999 verschenen boek *Het verhaal van Groningen* door Jan de Vries, dat het begin had moeten worden van een door REGIO-PROjekt uit te geven reeks.

Na een inleiding (die zeker geen verantwoording inhoudt) vertellen de auteurs in zeven — zeer ver onderverdeelde — hoofdstukken het verhaal van Zeeland. De eerste hoofdstukken volgen de chronologie: van de prehistorie tot het jaar 1000 (hoofdstuk 1), van 1000 tot 1574 (hoofdstuk 2), van 1572 (!) tot 1795 (hoofdstuk 3) en van 1795 tot 1944 (hoofdstuk 4). Daarna wordt de chronologie onderbroken door twee thematische hoofdstukken. Voor de hand ligt dat in één daarvan de Zeeuwse omgang met het water wordt behandeld. In het andere komt de elite- en volkscultuur aan bod, een keuze die veel minder vanzelfsprekend is. Met het laatste hoofdstuk (7) wordt de draad van de

Drentse essen wordt dan ook terecht geplaatst tegen de achtergrond van het internationale onderzoek naar deze *open fields*, die overigens lang niet altijd zo open zijn geweest als de vakterm suggereert. Lange tijd is het beeld van de essen bepaald geweest door grote aantallen heggen en (tijdelijke) omheiningen. Deel 6 behandelt de plaggenbodems, een thema waar de laatste jaren veel discussie over is. Het oude beeld van een geleidelijke ophoging (één centimeter per eeuw is vaak als vuistregel gebruikt) is door eerdere publicaties van Spek al onderuit gehaald. In Drenthe leidde pas de zeventiende-eeuwse intensivering van de landbouw tot een versnelde ophoging van de essen met mest waarin plaggen waren verwerkt. Tenslotte biedt deel 7 een synthese, waarin alle lijnen worden samengebracht. Het Drentse landschap blijkt zowel ouder als jonger dan meestal werd aangenomen. Ouder, bijvoorbeeld door de continuïteit van het open landschap sinds de late prehistorie. Tegelijk hebben de grote heidevelden lange tijd een veel gevarieerder aanblik geboden dan de ‘grote stille heide’ van de negentiende-eeuwse beschrijvingen. De uniformiteit van die heide was het gevolg van een korte periode van zeer intensief gebruik van die heide. Op dat punt is het Drentse landschap jonger dan meestal gedacht.

De gegevens over de heide illustreren de toepasbaarheid van het boek voor het natuur- en landschapsbeleid. De Stichting Het Drentse Landschap, die de prachtige uitgave van het boek door een forse financiële bijdrage mede mogelijk maakte, kan dan ook zeer gelukkig zijn met het resultaat. Intussen is al duidelijk geworden dat de studie van Theo Spek ook nieuwe impulsen heeft gegeven aan het lokale historische onderzoek. Bijna vijftien jaar werk heeft geresulteerd in een proefschrift dat nog decennialang de standaard zal zijn voor onze kennis van het Drentse landschap.

Hans Renes

J. J. B. Kuipers, R. J. Swiers, *Het verhaal van Zeeland* (Hilversum: Verloren, 2005, 310 blz., € 25,-, ISBN 90 6550 843 0).

Toeval of niet, maar vrijwel gelijktijdig met de eerste serieuze pogingen om eindelijk ook in Zeeland tot een integrale provinciale geschiedschrijving te komen, verscheen *Het verhaal van Zeeland*, een nadrukkelijk als persoonlijk ‘verhaal’ gepresenteerde samenvatting van de Zeeuwse geschiedenis. De opzet die het schrijversduo Kuipers en Swiers daarvoor volgde, lijkt op die van het in 1999 verschenen boek *Het verhaal van Groningen* door Jan de Vries, dat het begin had moeten worden van een door REGIO-PROjekt uit te geven reeks.

Na een inleiding (die zeker geen verantwoording inhoudt) vertellen de auteurs in zeven — zeer ver onderverdeelde — hoofdstukken het verhaal van Zeeland. De eerste hoofdstukken volgen de chronologie: van de prehistorie tot het jaar 1000 (hoofdstuk 1), van 1000 tot 1574 (hoofdstuk 2), van 1572 (!) tot 1795 (hoofdstuk 3) en van 1795 tot 1944 (hoofdstuk 4). Daarna wordt de chronologie onderbroken door twee thematische hoofdstukken. Voor de hand ligt dat in één daarvan de Zeeuwse omgang met het water wordt behandeld. In het andere komt de elite- en volkscultuur aan bod, een keuze die veel minder vanzelfsprekend is. Met het laatste hoofdstuk (7) wordt de draad van de